

Okomita višejezičnost djece predškolske dobi

Paro, Martina

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education in Rijeka / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:945417>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Martina Paro

Okomita višejezičnost djece predškolske dobi

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski učiteljski studij *Rani i predškolski odgoj i obrazovanje*

OKOMITA VIŠEJEZIČNOST DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

ZAVRŠNI RAD

Predmet: *Kultura govorenja i pisanja*

Mentor: doc. dr. sc. Maja Opašić

Student: Martina Paro

Matični broj: 2990100995

U Rijeci 29. lipnja 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentoricom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

Vlastoručni potpis:

Ovaj rad posvećujem svojem dečku, prijateljicama i članovima svoje obitelji koji su mi uvijek podrška i koji uvijek vjeruju u moj uspjeh.

Zahvaljujem svojoj mentorici doc. dr. sc. Maji Opašić na ukazanoj pomoći, podršci te vremenu, razumijevanju i strpljenju za moja pitanja i pogreške. Također joj zahvaljujem na korisnim savjetima koji su mi pomogli te me motivirali pri pisanju završnog rada.

Zahvaljujem i svojoj odgojiteljici mag. praeduc. Sandri Tramontani koja je indirektno utjecala na odabir teme pisanja završnog rada i odgojiteljicama koje su sudjelovale u istraživanju: Biljani Francisković, Vidi Brozović te Sanji Brajković koje su izdvojile vrijeme te mi pomogle da dodatno obogatim ovaj rad primjerima iz prakse.

SAŽETAK:

Okomitom se višejezičnošću smatra više ili manje izražen međuodnos materinskoga govora (organskoga, zavičajnoga, okolinskoga) i standardnoga jezika. Hrvatski jezik čine standard, supstandard, narječja i žargoni, a njihovo je ispreplitanje očito na svim razinama usvajanja i učenja jezika, pa tako i onoj u ranom i predškolskom razdoblju. Dijete polaskom u odgojno-obrazovnu instituciju postaje nenormativno dvojezična ili višejezična osoba što znači da nedovoljno poznaje norme standardnog jezika.

Cilj je rada dati teorijski pregled problematike okomite dvojezičnosti s posebnim osvrtom na dvojezičnost i višejezičnost u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Također, želi se istražiti okomita višejezičnost u praksi, tj. upotreba hrvatskoga standardnoga jezika i zavičajnih idioma u dječjim vrtićima.

Ključne riječi: *okomita višejezičnost, standardni jezik, zavičajni govor, hrvatski jezik, rani i predškolski odgoj i obrazovanje*

SUMMARY:

Vertical multilingualism implies a more or less expressed interrelationship between the mother tongue (organic, regional, environmental) and the standard language. The Croatian language is composed of its standard, substandard, dialects, and jargon and their interweaving is obvious on all levels of language acquisition and learning and therefore even in the early and pre-school period. By attending an educational institution, the child becomes a non-normative bilingual or multilingual person meaning it insufficiently knows the norms of the standard language.

The aim of this thesis is to give a theoretical review regarding the issue of vertical multilingualism with a particular emphasis on bilingualism and multilingualism in early and pre-school education. Furthermore, the thesis will analyze vertical multilingualism in practice, i.e. the usage of Croatian standard language and regional idioms in kindergartens.

Keywords: vertical multilingualism, standard language, regional speech, Croatian language, early and pre-school education

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. RAZVOJ GOVORA KOD DJETETA.....	2
2.1. Razvoj slušanja – preduvjet za razvoj govora.....	3
2.3. Faza gugutanja	7
2.4. Faza brbljanja.....	7
2.5. Lingvistička faza u razvoju govora	8
3. VIŠEJEZIČNA KOMUNIKACIJA U RANOJEZIČNOM RAZDOBLJU	11
3.1. Materinski jezik – obiteljski, okolinski i zavičajni jezik kao njegove bliskoznačnice.....	11
3.2. Jezične razine	12
3.3. Standardni jezik.....	12
3.4. Razgovorni jezik	13
3.5. Narječja.....	14
3.5.1. Štokavsko narječje	14
3.5.2. Kajkavsko narječje	15
3.5.3. Čakavsko narječje	15
3.5.4. Čakavski-ekavski dijalekt	20
3.6. Riječki jezični identitet	22

3.7.	Značenje pojma višejezičnosti	25
3.8.	Okomita dvojezičnost	25
4.	RAZVOJ OKOMITE DVOJEZIČNOSTI KOD PREDŠKOLSKOG DJETETA	27
4.1.	Okomita dvojezičnost u praksi.....	29
5.	OKOMITA DVOJEZIČNOST U VRTIČKOM OKRUŽENJU.....	31
5.1.	Uključivanje zavičajnoga govora u odgojno-obrazovni proces u vrtiću.....	32
5.2.	Uloga odgojitelja u poticanju jezično-govorne komunikacije na zavičajnom i standardnom jeziku	33
6.	KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE (INTERVJU): STAVOVI ODGAJATELJICA O INTEGRACIJI ZAVIČAJNOG GOVORA I STANDARDNOG JEZIKA TE PRIMJERI DOBRE PRAKSE NA PODRUČJU RIJEKE I OKOLICE.....	35
6.1.	Cilj i svrha istraživanja	35
6.2.	Zadaci istraživanja	35
6.3.	Metodologija istraživanja.....	35
6.3.1.	Ispitanici.....	35
6.3.2.	Mjerni instrument.....	35
6.4.	Postupak istraživanja:	36
6.5.	Analiza	37
7.	ZAKLJUČAK	40
8.	LITERATURA.....	41
9.	PRILOZI	44

1. UVOD

Okomita dvojezičnost ili vertikalni bilingvizam svojstvo je govornika koji vladaju barem dvama idiomima jednoga jezika: svojim mjesnim i standardnim idiomom. Ova vrsta dvojezičnosti razumijeva višejezični diskurs u kojem se ostvaruje okomiti prijenos jezičnih jedinica, odnosno diglosijski odnos različitih individualnih organskih idioma i hrvatskoga standardnoga jezika unutar sustava istoga materinskoga jezika (Pavličević-Franić 2000:1), Okomita dvojezičnost također predstavlja međuodnos materinskog (rođenoga, organskoga, okolinskog i zavičajnog govora) i standardnog jezika (Pavličević- Franić 2005).

Temu *Okomita dvojezičnost predškolske djece* odabrala sam jer smatram da je u Hrvatskoj utjecaj dijalekata na govor djeteta u određenim krajevima vrlo dominantan, odnosno dijete prvo usvoji dijalekt kao materinski jezik te tek u odgojno-obrazovnim institucijama usvaja standardni jezik, stoga je dijalekt bitan dio njegova identiteta koji ne bi trebao biti zanemaren u vrtiću, već određeni dijalekt treba integrirati u radu sa standardnim hrvatskim jezikom.

Cilj ovog rada bio je istražiti teorijska polazišta o okomitoj dvojezičnosti, stoga prvo poglavlje započinje sa razvojem govora kod djeteta unutar kojeg se promatraju sve faze u razvoju koje su bitne za razvoj okomite dvojezičnosti. Zatim slijedi poglavlje *Višejezična komunikacija u ranojezičnom razvoju* u kojemu se razmatraju i detaljnije opisuju vrste jezika, narječja i njihova obilježja, pojmovi dvojezičnost i okomita dvojezičnost. U posljednjem poglavlju *Razvoj okomite dvojezičnosti kod djeteta* detaljnije razmatra uloga odgajatelja za razvoj višejezičnosti. Nakon teorijskih polazišta slijedi kvalitativno istraživanje u kojem su se nastojali pokazati primjeri dobre prakse u integriranju dijalekta sa standardnim hrvatskim jezikom.

2. RAZVOJ GOVORA KOD DJETETA

Govor je važan element u jezično-komunikacijskom procesu jer bez njega ne bi bilo ni jezika ni komunikacije te je usko povezan sa socijalnim zajednicama unutar kojih se i razvija. Da nema socijalnih zajednica ne bi bilo ni govora. Govor čovjeku omogućuje da izrazi svoja razmišljanja, da komunicira sa svojom okolinom i da razumije svijet oko sebe i sebe samog. Dijete kao dio socijalne zajednice ulazi u interakciju sa svojom okolinom koristeći govor i neverbalnu komunikaciju. Iz prethodno navedenih teza o važnosti govora potrebno ga je detaljnije proučiti jer da nema govora ne bi bilo ni društva jer da bi društvo kao takvo funkcioniralo potrebni su zajednički elementi svim članovima, a to su govor i jezik koji dovode do komunikacije kao procesa koji podrazumijeva primanje, razmjenu i prihvaćanje značenja određene poruke (Lukač Lukšić 2013).

Bez okoline se govor ne bi mogao razviti, stoga je njezin utjecaj od velike važnosti za razvoj. S obzirom da je razvoj govora složen proces na njega mogu utjecati različiti faktori. Upravo zbog toga obitelj kao primaran faktor socijalizacije i ujedno djetetova najbliža okolina ima važnu ulogu u procesu razvoja govora, ali i u ostalim područjima razvoja, kognitivnom, afektivnom i psihomotoričkom (Jelčić Jakšić 2008).

Svi jezici svijeta imaju jednaku biološku osnovu, a zajednička im je tvorba glasova na temelju istih fonoloških značajka. Ovom tvrdnjom potvrđena je činjenica o zajedničkoj tvorbi glasova koja je jednaka kod sve djece u prvim tjednima života. Djeca se rađaju sa sposobnosti koji im omogućuje ovladavanje osnovama komunikacije, iako još ne posjeduju znanje o jeziku. Ta činjenica upućuje nas da su djeci za razvoj govora potrebni dobri govorni modeli iz njihove okoline. Dijete, ali i odrasli ljudi jezikom izražavaju svoje osjećaje, potrebe, misli te je govor veoma važan faktor socijalizacije i učenja (Vilke 1991).

Jezik je najbolji alat socijalizacije i učenja. Jezične vještine koje dijete usvaja postepeno mu omogućuju da ulazi u interakciju s okolinom, odnosno

komunicira s njom te da lakše izražava svoje potrebe, želje, osjećaje, stavove i sl. Jezik je element koji omogućuje ljudima da komuniciraju jer bez jezika ljudi ne bi mogli komunicirati, a ni djelovati. S obzirom na navedene činjenice jezik se smatra glavnim dijelom svih područja ljudskog djelovanja pa je zbog toga bitno da se razvija od najranijih dana djetetovog života (Apel 2003).

Govor, jezik i komunikacija složeni su procesi koji se razvijaju tijekom čitavog života te su međusobno ovisni jedno o drugome. To bi značilo da dijete prvo treba usvajati govor svoje okoline, odnosno prvenstveno mora naučiti slušati i razumjeti govor da bi mogao razviti svoj materinski jezik pomoću kojeg će komunicirati s ostalima u svojoj okolini. U govorno- jezičnom razvoju razlikujemo sljedeća područja koja se razvijaju tijekom cijelog ranog i predškolskog razvoja djeteta: sluh, slušanje i razumijevanje te razvoj komunikacijskog sustava koji omogućuje primanje i razmjenu poruka s drugim ljudima (Bratanić 1990).

U dječjoj razvojnoj psihologiji nalazimo pojam receptivni jezik koji se odnosi na govor i jezik kojeg dijete može razumijeti te također nalazimo i na pojam ekspresivni jezik koji se odnosi na govor i jezik koji je dijete u stanju samostalno oblikovati (Starc i sur. 2004). Istraživanja su pokazala da je plastičnost djetetova mozga u prvim trima godinama djetetova života značajna, odnosno da dijete s lakoćom uči i usvaja govor i jezik (Gopnik 2003). Receptivni jezik se ubrzanije razvija od ekspresivnog. Uz djecu koja se lakše snalaze u društvu i koja koriste duže rečenice, veže se pojam ekspresivnog jezika, dok je za djecu koja su više usmjerena istraživanju predmeta, nego komunikaciji s ljudima, karakterističan pojam receptivnog jezika (Vilke 1991).

2.1. Razvoj slušanja – preduvjet za razvoj govora

Kao što je već prethodno rečeno govor se razvija jedino slušanjem, stoga je sluh i njegov razvoj preduvjet za razvoj govora. Uzimajući u obzir tu činjenicu važno je intervenirati i na vrijeme uočiti oštećenja sluha jer može imati dugotrajne posljedice na cjelokupan djetetov razvoj (Apel 2003).

U prenatalnom razdoblju započinje razvoj sluha. Pretpostavlja se da dijete u utrobi čuje prigušeno s obzirom na to da se prolaz zvuka kroz tekućinu razlikuje od prolaza zvuka kroz zrak. Dijete počinje primati prve zvučne signale u 24. tjednu trudnoće, na zvukove počinje reagirati u 25. tjednu te se reakcija sklapanja očiju na zvuk javlja se u 28. tjednu. Istraživanja pokazuju na sposobnost nerođenog djeteta da razlikuje dvije vrlo slične riječi. Također i upućuju na činjenicu da su sposobnosti slušanja kod nerođenog djeteta razvijenije od sposobnosti govora (Apel 2003).

Novorođenče ima slabije razvijen sluh nego što ima odrasla osoba. Ono je sposobno uočiti različitost između zvukova koji su različite duljine ili glasnoće. Novorođenče preferira zvukove koji su niske frekvencije, dok zvukovi koji imaju visoke frekvencije uglavnom kod njega izazivaju neugodne reakcije. Majčin glas novorođenče prepoznaje nakon tri dana. U početku se više zanima za ženske nego muške glasove (Starc i sur. 2004). Iako je novorođenče svakog dana izloženo različitim zvukovima iz svoje neposredne okoline, pažnju usmjerava najviše na ljudski govor. U prvom tjednu života ono može uočiti različite glasove po razlici u zvuku, a s nekoliko mjeseci može uočiti i razliku između podudarajućih zvukova (Starc i sur. 2004).

Novorođenče reagira na iznenadne zvukove na način da se ukoče, zadrhte, žmire, rašire prste na nogama, rukama ili zaplaču te gornji dio tijela, odnosno glavu usmjeravaju prema izvoru zvuka (Apel 2003).

Iako novorođenče pokazuje zanimanje za zvukove iz svoje okoline, u stanju je posvetiti se slušanju kratko jer ima slabije razvijenu slušnu pažnju, stoga se brzo umori i pogled okreće na drugu stranu. Također mu je i potreban odmor ne bi li opet nastavilo slušati (Starc i sur. 2004).

U trećem mjesecu dojenče započinje usmjeravati pogled i okretati glavu prema izvoru zvuka, vrlo često širi oči i nabire čelo. U prvih šest mjeseci dijete pokušava i razvija lociranje zvuka, a to je povezano s razvojem motorike glave i

vrata. Početkom prve godine života dijete se može okrenuti prema izvoru zvuka čim ga čuje, a s devet mjeseci počinje tražiti izvor vrlo tihih zvukova koji je izvan njihova videokruga te ga pokušava precizno locirati. U ovom razdoblju novorođenče voli gugukati samo sa sobom, smijati se te pokazivati reakcije na različite emocionalne tonove poznatog glasa (Apel 2003). S devet mjeseci su slušne karakteristike razvijene do razine koja omogućuje da se reproduciraju različiti govorni zvukovi, također započinje i razvoj prvih riječi koje najčešće nemaju značenje, no slične su oblicima pravih riječi (Starč i sur.2004). Za ovo razdoblje karakteristično je da su ruke i prsti „igračke“ koje dijete najviše istražuje. Ono uživa u igri kuc-kuc, odrasle sluša kada mu se obraćaju, prepoznaje riječi za predmete iz svoje najbliže okoline, odgovara na jednostavne verbalne zahtjeve poput: „dodi k meni“ (Apel 2003).

Odgojitelji i roditelji imaju zadaću na vrijeme uočiti moguće zaostajanje u razvoju sluha te da na vrijeme interveniraju jer je razvijen sluh preduvjet za razvoj govora. Postoje znakovi kojima se može utvrditi razvijenost djetetova sluha u prvoj godini života. Sheridan (1997) navodi listu karakterističnog ponašanja kod djeteta urednog razvoja, a neke od njih su : dijete ubrzo nakon poroda trebalo bi reagirati trzajem na iznenadni glasni zvuk, također bi trebalo otvoriti oči ili žmirnuti, s mjesec dana trebalo bi uočavati zvukove koji su trajniji ili iznenadni i reagirati osluškivanjem i zastajanjem kad ih čuje, kad čuje roditeljski glas trebalo bi se nasmiješiti ili utihnuti i kad mu roditelj pride s leđa okrenuti se prema njemu, dijete bi s devet mjeseci trebalo moći slušati svakodnevne zvukove te pogled usmjeravati prema izvoru zvukova koji su jako tihi, također bi trebalo uživati u pjevušenju i brbljanju...

2.2. Govor – predlingvistička faza

Predlingvističko razdoblje prethodi razdoblju prvog spajanja riječi te traje do 18. mjeseca. Obilježja ovog razdoblja su : razvoj slušne pažnje, odnosno sposobnosti uočavanja da se govor sastoji od glasova te razvoj fonemskog sluha koji podrazumijeva sposobnost uočavanja da se govor sastoji od različitih glasova

(Starc i sur. 2004). Razvoj glasa dijeli se na više faza. Prvo započinje psihološka faza razvoja glasa koja se odnosi na fazu spontanog dječjeg glasanja te se njome uglavnom izražavaju emocije ugone i neugode, a tu se ubrajaju sljedeći obrasci djetetova ponašanja: krik, refleksno glasanje, gukanje i smijeh (Miljak 1984). Krik koji dijete ispušta sastoji se od dominantnih zvukova koji nalikuju samoglasnicima. Zdravi krik novorođenčeta zadovoljava sljedeće karakteristike: glasnoću, bistrost, čistoću, kratkoću udaha i produljenost izdaha. Ako je krik prodoran, vrlo tih i formiran od stenjanja koje je jednolično te se javlja i neutješni plač, može ukazivati na rizik, stoga je procjena krika kod novorođenčadi od izuzetne važnosti (Starc i sur. 2004).

Dijete u ovom razdoblju komunicira s okolinom putem plača i osmijeha. Novorođenče plače zbog: boli, neugode, gladi, usamljenosti, pretjerane stimulacije te preslabe stimulacije (Apel 2003). Roditelji bi trebali biti u mogućnosti uočiti i prepoznati različite vrste plača u prvim tjednima života djeteta (Apel 2003).

Način djetetove neverbalne komunikacije također je i osmijeh koje dijete upućuje svojoj okolini. Postoje tri vrste osmijeha koje je važno razlikovati, a to su: refleksivni, općeniti i određeni. Refleksivni osmijeh pojavljuje se najranije. Javlja se tri dana nakon rođenja, brzo nestaje te ga je teško prepoznati, obično se javlja u početnoj fazi spavanja ili kada novorođenče dobije nergiju. Refleksivni smiješak zapravo je mišićni refleks. Nakon 4. tjedna javlja se općeniti smiješak koji predstavlja reakciju djeteta na lice poznate osobe te se oko 6. mjeseca javlja određeni osmijeh koji dijete upućuje samo bliskim osobama iz svoje okoline (Apel 2003).

Predlingvističko razdoblje važno je za cjelokupni govorni razvoj jer dolazi do stvaranja prvih senzomotoričkih veza koje su važne za razvoj govora. Novorođenče postupno uči kontrolirati izgovor glasova, kao i slušanje, što predstavlja temelj za ostvarenje svjesnog razvoja govora. Prvo dolazi do uspostavljanja kontrole nad intenzitetom, zatim nad visinom glasa, te na kraju i do kontrole pokreta govornih organa (Starc i sur. 2004).

2.3. Faza gugutanja

U prvim mjesecima života, otprilike u 2. mjesecu, dijete započinje oblikovati veliki broj glasova koji su raznovrsni te se počinju javljati i gugutavi glasovi. Ti zvukovi nalikuju na samoglasnike koji su gotovo pa istovjetni onima koje proizvode odrasle osobe (Apel 2003). Dječje glasanje je kao priprema za pravi govor, te je posebno zanimljiva činjenica da je dječje glasanje univerzalno, odnosno sva novorođenčad u svijetu se isto gasa neovisno o kulturi, materinskome jeziku, obiteljskoj sredini. Također je uočeno da se glasanje dobro čujućeg djeteta ne razlikuje od glasanja djeteta koje ima problema sa sluhom, stoga prvo glasanje ne može biti faktor po kojemu bismo mogli odrediti čuje li dijete ili ne. Iz navedenog može se zaključiti da su ta glasanja zajednička svim ljudima i da su ostaci prvobitnog jezika kojeg su naši preci koristili puno prije nego što su se oblikovale različite jezične skupine (Starc i sur. 2004). Zvukove koji su ostaci prvobitnog jezika, dijete ritmično ponavlja te se na taj način stvaraju dulje jedinice. U svojim najranijim pokušajima, dijete izgovara riječi koje imaju kratke, a kasnije dulje sekvence glasova (Apel 2003).

2.4. Faza brbljanja

Nakon faze gugutanja, u 6. mjesecu javlja se faza brbljanja. Dijete sve više brblja i producira sve više slogovnih nizova (pa-pa, ba-ba, ma-ma). Također istražuje vlastiti glas i govorne organe, odnosno oponaša različite zvukove te govori zbog zadovoljstva (Starc i sur 2004).

Brbljanjem dijete vježba formiranje zvukova, a to mu omogućuje da se pripremi za govorenje jer se dijete igra varijacijama u visini, brzini i jačini glasova. Iako glasove koje dijete izgovara možda zvuče kao i prave inačice riječi, one kao tako oblikovane nemaju još smisleno značenje. U fazi brbljanja dojenče postepeno počinje shvaćati značenje pojedinih riječi te samim time jezično-komunikacijske sastavnice, jezik i govor dobivaju sadržajno značenje. U početku ove faze dojenče osobna imena povezuje s određenim osobama te prepoznaje osobe iz njegove

najbliže okoline, svoje roditelje. S vremenom počinje uočavati povezanost između predmeta i njegova naziva koje koristi svakodnevno, kao što je primjerice: duda (Starč i sur. 2004).

U početku se razumijevanje govora odnosi na fizičku prisutnost osobe kojoj se govori, određenu aktivnost ili situaciju u kojoj se nalazi u tom trenutku. Djeca oponašaju ponašanje bliskih osoba te uočavaju postojanje naizmjeničnosti u razgovoru (Miljak, 1984).

2.5. Lingvistička faza u razvoju govora

Jednočlanim iskazima započinje lingvistička faza i najčešće javlja oko 12. mjeseca. Ona predstavlja prijelaz s faze brbljanja na fazu govorenja te se taj proces odvija tijekom više mjeseci. Također predstavlja početak smislene upotrebe govora koji je povezan s razvijanjem verbalnog i neverbalnog ponašanja. Dijete počinje koristiti geste, počinje obraćati pažnju na ono što je predmet roditeljskih interesa te počinje razvijati pamćenje. Razvoj artikulacije razvija se sve do devete godine života, a u ovoj fazi povezan je s razvojem senzoričke i motorike. Dio motoričke aktivnosti je izgovor glasa, a brzina i usklađenost pokreta mišića utječe na uspješnost izgovora određenog glasa (Apel 2003).

Prve riječi koje dijete izgovara su imenice kojima imenuje najbliže osobe u svojoj neposrednoj okolini (mama, tata), te potom glagoli (daj, neću). Između 12. i 18. mjeseca, raspolaže s oko 50 riječi te slaže prve rečenice koje se sastoje od dvije riječi „Mama papa“. Kod djeteta se razlikuje aktivan govor, misli se na govor koji dijete koristi i pasivan govor, što znači da dijete ne govori, ali razumije te reagira na pitanja. Od 15. do 26. mjeseca počinje povezivati značenje dviju riječi. Obično su to imenica i glagol, npr: „Mama daj“, može imenovati dva dijela svoga tijela te izražava sve želje jednom riječi, te oslovljava sebe po imenu (Starč i sur 2004). Dijete pred kraj prve godine počinje uočavati odnose u prostoru te samim time razumije značenje prijedloga *u*. Nakon nekog vremena dijete počinje koristiti

prijedloge *gore i na* kojim izražava potrebu da ga odrasli u njegovoj najbližoj okolini podignu (Starc i sur, 2004).

Jednogodišnjaci pamte dječje pjesme pomoću ritma i melodije, a ritam i melodija pomažu u fazama automatizacije i diferencijacije pravilnog izgovora. Oko 12. mjeseca djeca razvijaju neku vrstu govora koja je svojstvena bebama te je nerazumljiva odraslim osobama, a sastoji se od dugog niza različitih glasova. Taj govor djeteta koristi kako bi oponašalo neke karakteristike u govoru odraslih te pritom najviše oponaša ritam i intonaciju, a govor najčešće koristi dok se igra. (Starc i sur. 2004).

Kod neke djece prisutno je zastajanje u govornom razvoju uslijed razvoja hodanja jer je dijete više usredotočeno na savladavanje novih motoričkih sposobnosti. Nakon što dijete ovlada novim motoričkim sposobnostima i sam proces učenja riječi se ubrzanije odvija (Apel 2003).

Prve riječi koje dijete izgovara su nejasne i nepotpune, stoga je takav govor i razumljiv isključivo djetetu bliskim osobama koje već poznaju i mogu predvidjeti njegove potrebe i želje (Apel 2003). U ovoj fazi karakteristično je da dijete proširuje značenje pojmova, pa primjerice kada kaže „krava“ želi se obratiti svim velikim životinjama (Starc i sur 2004). Značenje riječi vezano je uz intonaciju i određene okolnosti, primjerice riječ „lopta“, ovisno o gestama, može biti izjavna rečenica ili želja kojom izražava želju da mu majka donese loptu (Starc i sur 2004). Riječi koje dijete najčešće izgovara i razumije su : mama, tata, baka, deda, vau- vau, maca, bubati, papati, piti, nema te nadimci bliskih osoba, primjerice dada (Starc i sur 2004).

Prve riječi koje dijete izgovara su nejasne i nepotpune, stoga je takav govor i razumljiv isključivo djetetu bliskim osobama koje već poznaju i mogu predvidjeti njegove potrebe i želje (Apel 2003). U ovoj fazi karakteristično je da dijete proširuje značenje pojmova, pa primjerice kada kaže „krava“ želi se obratiti svim velikim životinjama (Starc i sur 2004). Tumačenje riječi razlikuje se po

intonaciji koju dijete koristi u izgovoru, , primjerice pojam „lopta“, s obzirom na geste , može biti izjavna rečenica ili želja kojom izražava želju da mu majka donese loptu (Starc i sur 2004). Riječi koje dijete najčešće izgovara i razumije su : mama, tata, baka, deda, , maca, bubati, nema te nazivi njemu najbližih osoba koje sam osmisli, primjerice dada (Starc i sur 2004). U početku dijete najjače reagira na riječi koje se uzastopno ponavljaju u njegovoj najbližoj okolini , stoga napreduje jer ih konstantno ponavlja. Djetetu u učenju govora pomažu veze između određenog predmeta ili radnje koje stvara s njima pripadajućom riječi. U prvim mjesecima života uočen je mali porast riječi , a psiholozi smatraju da je povezan s djetetovim shvaćanjem određene riječi, odnosno dijete smatra kako se jedna riječ koristi samo za jedan predmet, a ne shvaćaju da se ta jedna riječ može odnositi na veći broj sličnih predmeta (Starc i sur 2004).

Uočen je porast u broju riječi koji se povećava oko 18. mjeseca. Dijete tada usvoji oko 6 novih riječi dnevno.. Zbog ove nevjerojatne brzine učenja riječi, dijete je sposobno naučiti oko 300 novih riječi do kraja druge godine (Starc i sur. 2004).

Lingvistička faza u razvoju govora u djece osjetljiva je i od velike važnosti za razvoj govora zbog toga što dijete usvaja sve dijelove materinskog jezika. Također razvija i govor koji nije produkt oponašanja drugih, već je proizvod svjesne glasovne percepcije. Simptomi rizika pojave poremećaja u govoru koji se mogu primijetiti u početku lingvističke faze su: „Odsutnost ili ukočenost slogovnog brbljanja, jednolično usporeno brbljanje nevezano uz komunikaciju, nerazumijevanje i neizvršavanje jednostavnih govornih uputa (npr. dođi, daj mi to!) „, (Posokhova 2008:16).

3. VIŠEJEZIČNA KOMUNIKACIJA U RANOJEZIČNOM RAZDOBLJU

Da bismo mogli govoriti o višjezičnoj komunikaciji u ranojezičnom razdoblju potrebno je da objasnimo značenje pojmova kao što su materinski i standardni jezik te ćemo se na temelju značenja tih pojmova upoznati s okomitom dvojezičnosti i njezinim obilježjima.

3.1. Materinski jezik – obiteljski, okolinski i zavičajni jezik kao njegove bliskoznačnice

Kada govorimo o materinskom jeziku onda mislimo na prvi jezik koji dijete usvaja od majke. Pridjev materinski u ovom pojmu uključuje i osjećajnu komponentu jer predstavlja način kojim majka uči dijete jeziku te je vezana i uz djetetova razvojna, a ne samo jezična svojstva. Dijete materinski jezik može usvojiti i od neke druge njemu bliske osobe, primjerice od oca, bake, stoga materinski jezik ne znači nužno i majčin jezik (Vilke, 1991). U svojem materinskom jeziku čovjek izvorni govornik, donosi intuitivne sudove o oblicima, značenju i jezičnoj strukturi (Katičić 1971: 33). Sinonim materinskome jeziku može biti roditeljski jezik jer ga dijete preuzima od roditelja, od majke i oca kojima je to zajednički jezik. Budući da dijete jezik usvaja u obitelji, naziv obiteljski jezik označava jezik kojim se članovi obitelji koriste u međusobnoj komunikaciji. To u užem smislu uključuje majku, oca, braću i sestre, a u širem baku i djeda ako žive u istoj kući te govore istim jezikom. Nazivu obiteljski jezik blizak je kućni jezik, koji uključuje moguće idiome zgrade, kuće ili imanja gdje se živi, a u rubnijim slučajevima i susjednu kuću u koju se redovito zalazi, posebno kada u njoj žive bliske osobe poput rođaka ili kumova (Jelaska, Kusin 2005). Zavičajni jezik označava jezik zajednice s kojim se govornik poistovjećuje, kao jezik kraja ili zemlje u kojoj je govornik rođen (Pavličević- Franić 2005). Svi se ovi nazivi odnose na idiome koje dijete usvaja nesvjesno i spontano. Okolinski jezik označava jezik okoline te uključuje odnos govornika s okolinom . On može

biti većinski, ako njime govori većina govornika određenoga područja ili države te ga se često naziva nadređenim ili dominantnim.. Naziv okolinski jezik uključuje i zavičajne jezike kojima se govori u govornikovu okružju (Pavličević-Franić 2005).

3.2. Jezične razine

Hrvatski jezik sastoji se od standarda, supstandarda, narječja i žargona. Taj odnos posebice je vidljiv kod dvojezične ili višejezične osobe koja s različitim govornicima različito komunicira, primjerice: u školi, fakultetu ili poslu u komunikaciji koristi standardni jezik, u kući zajedno s ukućanima u komunikaciji koristi dijalekt, a u komunikaciji s prijateljima, na ulici koristi žargon (Težak 1996) prema Pavličević-Franić (2005). U svim navedenim oblicima riječ je o istome jeziku, istih gramatičko-pravopisnih pravila i normi, istog leksičkog korpusa. U različitim komunikacijskim situacijama čovjek rabi različite jezične idiome izmjenjujući standard i supstandard, sociolekt i idiolekt. Svi ostvarivi jezični idiomi, odnosno sve uporabne razine istoga jezika, ravnopravni su u komunikaciji i sukladno komunikacijskoj situaciji valja odabrati najprimjereniji idiom za uspješno sporazumijevanje (Pavličević-Franić 2005:33).

3.3. Standardni jezik

Standardni jezik je prema Daliboru Brozoviću autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje kada se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije (Brozović 1970:28). Također ističe da se standardni jezik formira dogovorom te da se njegova forma kodificira u gramatikama, rječnicima i pravopisima i najčešće postaje jezik državne uprave, školstva (Brozović 1970). Prema Pavličević-Franić (2005) standardni jezik je službeno priopćajno sredstvo svih pripadnika nekog naroda. Pripada najvišoj priopćajnoj razini sporazumijevanja (Pavličević-Franić 2005:33). Normalnim jezičnim razvojem, jezik kojim govori i piše pojedini narod raspada se na više narječja, podnarječja,

mjesnih govora, već prema najrazličitijim uzrocima koji na taj razvoj djeluju (Težak 1980) prema (Pavličević-Franić 2005:33). Kad govorimo o standardnom jeziku onda mislimo na jedinstven i opće prihvaćen, normiran jezik svih pripadnika jezične zajednice na cjelokupnom području (državi) koji se rabi u svim službenim komunikacijskim situacijama odabran i prihvaćen kao najviša razina izražavanja nekog društva jer je riječ o polifunkcionalnom jeziku javne komunikacije (Pavličević-Franić 2005). Proces uspostavljanja i normiranja hrvatskoga jezika dovršen je u 19. st. na temelju novoštokavskoga narječja i štokavske književnosti. Danas hrvatski standardni jezik ima jedinstvenu štokavsku osnovicu ijekavskoga/ jekavskoga izgovora (Pavličević-Franić 2005:34). Dijete standardni jezik postepeno usvaja u obrazovnim institucijama kao što su vrtić i škola (Miljak 1984).

3.4. Razgovorni jezik

Razgovorni jezik se od standardnog svojom pojavnošću, no obje razine pripadaju istom materinskom jeziku. Razgovornim jezikom služimo se za neposredno sporazumijevanje u svakodnevnim životnim prilikama. Ovu razinu hrvatskoga jezika usvajamo nesvjesno u ranom razdoblju djetinjstva i predstavlja prvi jezik sredine u kojoj smo odrasli. Karakteristike komunikacije na razgovornome jeziku su : slobodniji izraz, širok raspon raznolikih izražajnih sredstava te spontanije priopćavanje bez pretjerane brige o fonetsko-fonološkoj , morfološkoj ili sintaktičkoj ispravnosti izraza. Postoji mnogo razgovornih jezika, odnosno razgovornih jezika je onoliko koliko je i društvenih skupina, podskupina, zajednica i krajeva koji se njime služe. Svaka od jezičnih razina ima svoju svrhu, vrijeme i mjesto uporabe te komunikacijsku situaciju kojoj je primjerena (Pavličević-Franić 2005).

U okviru razgovorne ili svakodnevne komunikacije ostvaruju se jezične podrazine, a riječ je o supstandardnim idiomima hrvatskoga jezika, odnosno žargonima pojedinih socijalnih skupina (Pavličević-Franić 2005:34). U komunikacijskoj praksi postoje žargoni pojedinih sredina, npr. zagrebački, splitski,

žargoni određenih struka ili zanimanja, npr. tehnički žargon, vojni žargon i žargoni manjih društvenih skupina, npr. studentski, mornarski, klošarski žargon.. (Pavličević-Franić 2005:35), Sve razine i vrste hrvatskih žargonizama imaju zajedničke karakteristike, a to su: pripadnost nekome od triju hrvatskih narječja, poseban leksik, utjecaj stranog jezika (npr. njemačkoga u Sjevernoj Hrvatskoj, talijanskoga u Južnoj Hrvatskoj i engleskoga u svim sredinama), odstupanje od standardnojezičnih normi (osobito na morfološkoj i sintaktičkoj razini (Pavličević-Franić 2005:35).

3.5. Narječja

Narječja su podsustavi standardnoga jezika koji se govore na određenome području, pojedinom kraju ili geografskom prostoru (Pavličević-Franić 2005:35). Hrvatski jezik ima tri narječja: štokavsko, kajkavsko i čakavsko. Dijalekti imaju svoja posebna jezična obilježja, različitih osnovica koje ih međusobno dijele jedne od drugih. Dijalekti se nazivaju prema upitno-odnosnim zamjenicama (što ,kaj, ča), karakterističnima za pojedini dijalekt. Svaki dijalekt ima svoj poddijalekt i mjesne govore tipične za manje jezične zajednice pojedinog kraja. Primjerice unutar istog čakavskog narječja postoje različiti čakavski govori, s različitim glasovnim ili naglasnim sustavima, različitog leksičkog korpusa (Pavličević-Franić 2005:35). Sva tri narječja imaju jednak položaj u odnosu na standardni hrvatski jezik. Narječja imaju veliki značaj za izražajno bogatstvo hrvatskoga jezika. Svi jezični idiomi koji služe sporazumijevanju moraju imati pravila, nužno moraju biti gramatični i normirani. Nema nepravilnih jezika, narječja, govora. Svi su pravilni i dobri ako ih znamo ispravno rabiti u primjerenim komunikacijskim situacijama (Pavličević-Franić 2005:36).

3.5.1. Štokavsko narječje

Štokavsko narječje najrasprostranjenije je narječje hrvatskoga jezika. Ono kao sredstvo komunikacije obuhvaća Slavoniju, Baranju , Baniju, Kordun i Liku te se također može čuti oko Križevaca i Koprivnice, Žumberka i u Gorskom

kotaru. Štokavski se govori i na području Dalmacije i dalmatinskih otoka, odnosno na Mljetu, Braču, Hvaru, Šolti. Hrvati izvan Republike Hrvatske štokavski govore u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji, Italiji, Austriji, Mađarskoj i Rumunjskoj. Glavna obilježja štokavskog narječja su: zamjenica što, prijelaz slogotvornog l u u, zamjena finalnog l s o, gubljenje fonema h, „pomaknut“ naglasak s posljednjeg sloga i četveronaglasni akcenatski sustav (Hudeček i sur 2005).

3.5.2. *Kajkavsko narječje*

Kajkavsko narječje ime je dobilo prema upitnoj zamjenici kaj. Povijesni podaci ukazuju da je prije osmanlijskih provala zauzimalo mnogo veći prostor nego što zauzima danas. Danas se kajkavski govori pretežno sjeverno od Kupe u tri bivše županije nekadašnje građanske Hrvatske (Varaždinskoj, Zagrebačkoj i Bjelovarsko-križevačkoj), u dijelu Gorskoga kotara, u Međimurju. Osnovne karakteristike kajkavskoga narječja su: zamjenica kaj, diftongizacija samoglasnika, zadržavanje finalnog l, prijedlog v i sedam samoglasnika (kajkavsko narječje sadrži i zatvoreno e i zatvoreno o (Hudeček i sur 2005).

3.5.3. *Čakavsko narječje*

Čakavsko narječje dobilo je ime po upitnoj zamjenici ča, a njegova osnovna obilježja su: upotreba zamjenice ča, ekavski, ikavski, ikavsko-ekavski i jekavski refleks jata, konzervativizam u akcentuaciji, suglasničke osobitosti (izgovor fonema /t'/ , fonetska neutralizacija, završno l, konsonantski skupovi, čakavizam, depalatalizacija) (Hudeček i sur 2005).

Kriteriji prema kojima se može odrediti pripadnost mjesnih govora čakavskom narječju prema Milanu Mogušu (1977:100) su sljedeći:

- upotreba zamjenice ča, odnosno ca ili samo zač odnosno zac
- čakavska akcentuacija koja se ogleda u :
 - a) troakcenatskom sustavu i/ili

- b) starom mjestu akcenta i/ili
- c) starom akcenatskom inventaru pri pomaku siline
- čakavski refleks e za koje je karakterističan:
 - a) ikavsko – ekavski odnos po pravilu Jakubinski–Meyer
 - b) dosljedna uporaba ekavizama, ikavizama ili jekavizama
- čakavski izgovor fonema / t' /
- prijelaz e u a iza j ,č ,ž .š . Uporaba oblika bin, biš, bimo, bite pri tvorbi kondicionala
- prijelaz d' u j
- izostanak afrikate / ʒ /

S obzirom da je završni rad usmjeren isključivo na čakavsko narječje, točnije na čakavski-ekavski dijalekt u nastavku će se odrediti geografski smještaj čakavskog narječja te će se objasniti njegove osnovne karakteristike. Poseban naglasak biti će na čakavsko ekavskom dijalektu i njegovim značajkama zbog jezične pripadnosti Kastva, Rijeke, Ičića i Lovrana upravo tome dijalektu, a ta mjesta su važna jer je upravo u njihovim vrtićima provedeno istraživanje.

Čakavskom narječju pripada gotovo čitav hrvatski dio Istre, izuzev najjužnijeg štokavsko-čakavskog ikavskog govora, mjesta Peroj te istroromanskih i istrorumunjskih govora. Nadalje, čakavsko narječje proteže se na široko područje sjevernog hrvatskoga primorja: od Rijeke do Senja (izuzev štokavski pojas između Novog Vinodolskog i Senja), na svim kvarnerskim otocima (Krk, Cres, Lošinj, Unije, Susak, Rab, Pag, Olib, Silba), na otocima zadarskog arhipelaga (Ist, Molat, Sestrunj, Dugi otok, Iž, Ugljan, sjeverni dio Pašmana), otoci šibenskog arhipelaga (Zlarin, Prvić, Kaprije, Žirje), na kopnu do Biograda i Vodica, na središnjem hrvatskom primorju od Primoštena do Trogira, Splita i Poljica, na južnim dalmatinskim otocima (Čiovo, Drvenik, Šolta, zapadni dio Brača i Hvara, Korčula, Vis, Lastovo) te zapadnom dijelu poluotoka Pelješca. Čakavskim narječjem govori se i u Gorskom kotaru (Mrzle Vodice, Brestova

Draga, Vrbovsko, Stubica) te još i dalje prema unutrašnjosti do Vukove Gorice, Prilišća i Netrećica. Najistočnije mjesto gdje se danas može čuti čakavština je Skakavac. Najsjeverniji pak čakavski govor nalazi se u mnogim selima u Žumberku. Čakavskih govora ima i u Lici (sela duž tok rijeke Dobre i Mrežnice do obronaka Male Kapele, prostor od Jezerana do Brinja, Otočac i sela u Gackoj dolini). Čakavskih govora ima i izvan Republike Hrvatske i to u zapadnoj Mađarskoj, Austriji (Gradišće) i u Slovačkoj (Moguš 1977: 6).

Zamjenica „ča“ lingvistički je reprezentant čakavskog narječja, pa je tako s time, čakavski svaki govor u kojem se rabi navedena zamjenica makar u samo jednime svome obliku. Ona je osnovna oznaka za čakavsko narječje (Moguš 1977).

Kada se govori o zamjenici „ča“, treba naglasiti dvije karakteristike – tendenciju pojačane vokalnosti i ponašanje zamjenice ča i prijedloga. Tendencija pojačane vokalnosti je zamjena starohrvatskog poluglasa samoglasnikom u „jakim“ položajima, odnosno redukcija poluglasa u „slabim“ položajima. U nastavku su navedeni neki od primjera čakavske vokalizacije prema autoru Mogušu (1977: 21) :

- ča – štokavski što
- va ili v – štokavski u
- vavek, vavik, vajk – štokavski uvijek
- Vazan – štokavski Uskrs
- važgati – štokavski užgati ili užeci
- kadi, kade, kede – štokavski gdje
- maša – štokavski misa
- malin – štokavski mlin
- D jd. mane – štokavski meni

- I jd. manon, manun – štokavski mnom(e)

U čakavskom narječju razlikujemo četiri refleksa jata: e, i-e, i, je. Po tome se čakavsko narječje dijeli na ekavske, ikavsko-ekavske, ikavske i jekavske govore (Moguš 1977).

U ikavsko-ekavskim govorima refleks jata je dvojak, odnosno refleks ata je ekavski ispred dentala t, d, n, l, r, s, z i ako iza dentala slijede vokali stražnjeg niza je (a, o, u). Tako je uspostavljeno Jakubinski-Meyerovo pravilo:

$$e + t, d, n, l, r, s, z + a, o, u, \emptyset = e$$

Jakubinski-Meyerovo pravilo vidljivo je i u sljedećim primjerima:

- ispred t: *cvet, leto, svet, vetar*
- ispred d: *beseda, bled, obed, sreda, sused*
- ispred n: *koleno, cen, len*
- ispred l: *bel, delo, telo, strela*
- ispred r: *vera, mera, verovat*
- ispred s: *pesak, tesan*
- ispred z: *breza, trezan, železo* (Moguš 1977: 39)

U svim je drugim slučajevima, pa i na kraju riječi, e dao i. Ujedno valja napomenuti da će refleks jata biti ikavski ukoliko se iza dentala t, d, n, l, r, s, z, nalazi vokal prednjeg niza (e, i), primjerice: *dite, ditelina, misec, misečina, cidilo*. (Moguš 1977: 40)

Ikavsko-ekavski govori obuhvaćaju prostor od Hrvatskoga primorja (od Bakra do Senja) preko čakavskih govora Gorskoga kotara i Like, svih kvarnerskih otoka (izuzev Cresa i sjevernog Lošinja) do otoka zadarskog arhipelaga (Silba,

Olib, Molat, Ist, Sestrunj, Dugi otok, Iž, Ugljan, sjeverni dio Pašmana) (Moguš 1977).

Prijelaz praslavenskog i prahrvatskog samoglasnika /e/ u a po formuli j, č, ž + e > ja, ča, ža temeljna je čakavska odlika. Prijelaz se događa vjerojatno oko sredine 11. stoljeća i to u dvije faze: prvo se samoglasnik /e/ u položaju iza konsonanata j, č, ž mijenja u a, a novijom se fazom samoglasnik /e/ mijenja u e. Čakavskom je narječju svojstvena starija faza prijelaza. Primjeri u kojima je to vidljivo su: *kričat/kračet, jazik/zajik, žajan, jačmik* (Moguš 1977: 44).

Većina čakavskih govora poznaje sljedeća 23 fonema: b, c, č, ć, d, f, g, h, j, k, l, lj, m, n, nj, p, r, s, š, t, v, z, ž. U čakavskom se narječju nisu razvili fonemi đ i dž. Naime, fonem đ se u čakavaca reflektirao kao j, a fonem dž zamijenjen je fonemom ž. Primjerice: *mladi > mlaji, rođen > rojen, tudi > tuji i džep > žep*. Čakavsko je narječje poznato po izgovoru fonema ć, iako postoje čakavski govori koji ne razlikuju foneme č i ć već umjesto ta dva fonema izgovaraju jedan – „srednje“ č. Nadalje, još je jedna pojava svojstvena čakavskom narječju, a to je cakavizam. Cakavizam karakterizira izgovor c umjesto č, z umjesto ž, s umjesto š : *ca, zac, macka, lezat, dosal*. Cakavizam je rasprostranjen u nekoliko mjesta otoka Visa, gradovima Hvaru i Jelsi na otoku Hvaru, primorskim mjestima otoka Brača, gradu Omišu, Trogiru, predjelu Šibenika, na nekim mjestima otoka Paga, Krka, Cresa, Lošinja, isto tako zabilježen je u nekoliko istarskih mjesta- Žminj, Pićan, Boljun, Funtana, Tar, Vabriga. U čakavskom se narječju događa i prijelaz završnog m u n, a ta se pojava naziva fonetska neutralizacija. Ova je pojava čakavska , ali nije i općečakavska jezična pojava: prvo lice jednine prezenta – *čekan, moran, mislin, iman*, D jd., L jd., I jd. imeničkih riječi – *mužen, mamun, tatun, nonoton, neken, šesten*. Fonetska neutralizacija zahvaća i 1.l jd. oblika za tvorbu kondicionala koje glasi bin, a budući da su oblici pomoćnog glagola za tvorbu kondicionala u čakavskom narječju očuvani, s minimalnim promjenama, od praslavenskog i prahrvatskog jezika do danas:

1. l. jd.: bin

2. l. jd.: biš

3. l. jd.: bi

1. l. mn.: bimo

2. l. mn.: bite

3. l. mn.: bi

Zadržavanje završnog l također nije osobina vezana isključivo za čakavsko narječje, ali je karakteristična. Ova se pojava javlja u dvije kategorije: u imenicama s pridjevima i u m.r. glagolskog pridjeva radnog. U prvoj se kategoriji završno l čuva bez izuzetaka: *kotal, vol, posal, vesel, facol, fažol*. U drugoj kategoriji može biti odstupanja, pa tako nalazimo govore gdje se završno l zadržava (*volel, vozil, javil, rekal, bil, hodil, živel, pejal, čekal, prihajal*) i gdje se reflektirao u a (*reka, govoriya, čuja*) ili o (*mogo, reko, išo*). Depalatalizacija u čakavskom narječju zahvaća dva konsonanta: lj i nj. Ta pojava podrazumijeva zamjenu lj > j koja je općečakavska, zamjenu lj > l koja je lokalna te zamjenu nj > n, što potvrđuju primjeri:

lj > j *pondejak, judi, posteja, nedeja, najboji*

lj > l *nedila, žmul, kluka*

nj > n *ogan, (na) konu, kamene*

Spomenut ćemo još jednu čakavsku karakteristiku, a to je zadržavanje starih konsonantskih skupina čr, šć, št, šk, šp primjerice: črjen, črešnja, šćap, klešća, štramac, štufan, škalin, škur, španjulet, špijat (Vranić 2005).

3.5.4. Čakavski-ekavski dijalekt

S obzirom na to da se u ovom radu provodi istraživanje na području Rijeke i okolice gdje je dominantna upotreba čakavsko-ekavskog dijalekta valja detaljnije razmotriti njegova obilježja i posebnosti.

Čakavski-ekavski dijalekt jedan je od dijalekata čakavskog narječja, a u literaturi naziva se sjeverozapadnim ekavskim, sjevernočakavskim i ekavskočakavskim dijalektom. Stručni nazivi otkrivaju njegov geografski smještaj, odnosno prostiranje na sjevernom području čakavskoga narječja. Osim toga sam naziv otkriva i njegovu najbitniju značajku, glas /e/ koji je zamijenio stari glas /ě/ (jat). Ovo narječje obuhvaća sljedeće prostore Primorske Hrvatske: sjeveroistočnu Istru, Primorje i riječko zaleđe, otok Cres i sam sjever otoka Lošinja. Unutar čakavsko-ekavskog dijalekta postoje još četiri poddijalekta: sjeveroistočni istarski poddijalekt, središnji istarski poddijalekt, primorski poddijalekt i otočni poddijalekt. Svaki od navedenih pokazuje vlastite posebnosti po kojima se razlikuje od ostalih.

Glavna jezična značajka ovog dijalekta je dosljedna zamjena jata glasom /e/ na svim mjestima u riječi (u svim morfemima), odnosno u korijenu riječi i u svim nastavcima. Glas /e/ javlja se na mjestu jata usred riječi, kao što je u primjerima: *breg, cvet, črešnja, drevo, menjat*. U nekim se govorima ovoga dijalekta iznimno mogu pronaći riječi u kojima se na mjestu jata javlja glas /i/: *divojka, tirat, ist, mihur*. Na kraju riječi glas /e/ sustavno se javlja na mjestu jata kod tvorbe novih riječi, kao što je u primjerima: *dimet, grmet, letet; ostarejen, umejen, obolejen; drugde, kade, svagde*. Na samome kraju riječi jat se mijenja glasom /e/ i kod deklinacije padeža, kao što je to u primjerima: lokativa jednine imenica muškoga i srednjega roda: *(na) kolene, obraze, zide; (va) grade, žepe*. U primjerima je vidljivo da u imenici primjerice: *divojka*, zamjena jata glasom /e/ nije potpuna ni u jednome govoru ovoga dijalekta, ali upravo je u čakavskome ekavskom dijalektu ona najsustavnija na razini hrvatskoga jezika, stoga prema toj odrednici, ovaj je dijalekt više ekavski i od dijalekata kajkavskoga narječja, koji se obično smatraju ekavskima. Čakavski

ekavski dijalekt razlikuje se i po naglascima. Neki od govora čakavsko ekavskog dijalekta koriste tri, dva ili jedan naglasak, dok standardni jezik koristi četiri naglaska. U ovom narječju riječi se uglavnom naglašavaju na takozvanim „starijim“ mjestima naglaska koja su bila bliže kraju riječi, kao što je vidljivo u primjeru *ženà*. Ovom dijalektu pripadaju i rubni govori s naglascima na „novijim“ mjestima, koji su bliži početku riječi kao što je vidljivo na primjeru *žèna*. To su govori sjevernijeg područja dijalekta, uz granicu sa Slovenijom, govori Škalnice, Rupe i Brdca, a na najzapadnijem području dijalekta, govori se u središnjoj Istri, u Tinjanu i Kaldirima. U većini govora čakavskoga ekavskog dijalekta vidljiva je promjena duljine naglaska koja je karakteristična za sjeverozapadni prostor čakavskoga narječja te se naziva „sjevernočakavska metatonija“. U prvome primjeru riječi radi se o zamjeni kratkog naglaska dugim u različitim oblicima glagola, što je vidljivo u primjeru *lèć/lègnèn*. U čakavsko-ekavskom dijalektu postoji niz gramatičkih posebnosti. U dijelu govora toga dijalekta u genitivu jednine te nominativu, akuzativu i vokativu množine imenica ženskoga roda nalazi se nastavak -i, kao što je u primjerima *ženi, duši, kući*. U instrumentalu jednine ženskoga roda mogući su nastavci -u ili -o: *moju ženu; mojoženo*. U imenicama muškog i srednjega roda, u genitivu jednine, ovisno o pojedinome poddijalektu i mjesnome govoru, mogući su nastavci -ih, -ah, -i ili oblik riječi bez nastavka (Ø), kao što je u primjerima *miših, filmah, miši, mišØ*.

Čakavski-ekavski dijalekt zadržao je staru gramatičku osobinu, a ta je da niti jedan govor čakavskoga ekavskog dijalekta ne koristi nove nastavke -ov i -ev u genitivu množine muškog i srednjeg roda, što se može vidjeti iz primjera pet stoli (standardni hrvatski jezik: pet stolova). U pridjevima prevladavaju nastavci -ega i -emu, primjerice: *dobrega, lipemu* (standardni hrvatski jezik: dobroga, lijepomu).

Čakavski -ekavski dijalekt je „star“ po svojim prethodno spomenutim jezičnim značajkama, ali i dugoj prošlosti njegova govorenja na istome području kao i danas (Hendelja 2016).

3.6. Riječki jezični identitet

Zbog istraživanja na kojeg ćemo se osvrnuti u nastavku rada važno se osvrnuti na pojam riječkog jezičnog identiteta zato što vrtići unutar kojih je provedeno istraživanje pripadaju ili gravitiraju Rijeci i rade na jednim dijelom na oblikovanju riječkog jezičnog identiteta

Riječki identitet je tema koja je veoma kompleksna i još nedovoljno istražena . U Rijeci je oduvijek dominiralo čakavsko narječje, a unutar njega čakavski mjesni govori koji su pripadali istom dijalektu čakavskog narječja, ekavskom, a ali su pripadali različitim poddijalektima i skupinama govora.. Dok su stanovnici na desnoj obali Rječine govorili čakavicom liburnijske skupine govora, odnosno sjeveroistočne istarske poddijalektne pripadnosti, komunikacija se duž lijeve obale i delte uz ušće Rječine, na Trsatu i Sušaku, odvijala na čakavici koja pripada primorskomu poddijalektu čakavskoga ekavskog dijalekta (Crnić Novosel 2016).

Na desnoj obali Rječine u komunikaciji se rabio fijumanski i čakavski govor. Čakavica u staroj gradskoj jezgri (Gomila) i na periferiji izvan gradskih zidina (Žabica, Mlaka, Podmurvice, Škurinje) odlikovala se i čakavizmom, značajnom pojavom u čakavskome suglasničkom sustavu (c, z, s ili c, *ś*, *z* umjesto č, ž, š: *covek*, *muz*, *znas* ili *covek*, *muž*, *žnaš*). Danas, tradicionalna riječka čakavica nema živućih govornika koji njome govore, stoga se o njoj može govoriti samo na temelju pisane ostavštine . U uporabi je ostala ranije spomenuta čakavska ekavica. Na zapadnome se dijelu grada, kao i nekada, među autohtonim starosjedilačkim stanovništvom govori mjesnim čakavskim govorom koji pripada sjeveroistočnome poddijalektu ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja, i to u naseljima: Ćikovići, Srdoči, Grbci, Zamet, Kantrida, Pehlin, Škurinje, Škurinjska Draga i Brašćine-Pulac. Osim čakavštine u komunikaciji se na ovoj strani grada rabi i fijumanski govor ,venecijanski kolonijalni jezik koji je razvijen u starome urbanom naselju na desnoj obali Rječine, a opstao je do danas. Fijumanski jezik smatra se živim komunikacijskim kodom kojim se služe Fijumani koji su potomci dijela nekadašnjih stanovnika uz desnu obalu Rječine . Radi se o

dvojezičnome i višejezičnome stanovništvu kod kojeg je fijumanski idiom dio identiteta i neposredno ih određuje kao jezičnu skupinu koja je održala svoj materinski jezik živim sve do danas prenoseći ga na mlađe generacije ne bi li se sačuvao i danas (Crnić Novosel 2016).

Na lijevoj obali Rječine zadržao se čakavski govor koji pripada primorskome poddijalektu čakavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Njime se koriste stanovnici sljedećih urbanih naselja: Trsat, Vežica, Podvežica, Pećine, Draga (Tijani i Brig) na istočnome dijelu grada. Čakavci na različitim stranama grada svoj grad nazivaju imenom *Reka*, a Fijumani *Fiume* (Crnić Novosel 2016).

Danas su pučki jezici, čakavski i fijumanski uporabno ograničeni te ih govornici najčešće koriste u komunikaciji s obitelji, autohtonim starosjediocima, no i dalje se smatraju najdubljim jezičnim slojem grada, odnosno glavnom sastavnicom riječkog jezičnog identiteta. Jezik grada Rijeke danas se odvija na novome jezičnom sustavu, riječkome urbanom govoru, koji se ne može smatrati čakavskim. Riječki urbani govor kao komunikacijski sustav temelji na razgovornome stilu hrvatskoga standardnog jezika, a krasi ga i lokalne jezične značajke čakavskoga podrijetla. To je jezik urbane društvene zajednice koja nije jedinstvena, već je određuju društvena raznolikost i slojevitost (Crnić Novosel 2016).

Ovisno o komunikacijskoj situaciji, svaki stanovnik grada Rijeke služi se barem trima različitim jezičnim varijantama.. Hrvatski standardni jezik i riječki urbani govor koristit će u službenoj uporabi, nestandardizirani jezik određene društvene skupine koristit će u neslužbenoj komunikaciji ,a u privatnoj sferi, govornik će koristiti jezik kojemu je najprivrženiji, odnosno koristi će obiteljski ili zavičajni govor (čakavski, fijumanski..) Važno je naglasiti kako Rijeci kao regionalnome središtu gravitira i riječko zaleđe ,primjerice: Gorski kotar, Istra, kvarnerski otoci, primorska mjesta do Novog Vinodolskog, stoga je riječki jezični mozaik upotpunjen brojnim doseljeničkim jezicima ,hibridnim obiteljskim govorima koji su nastali kombinacijom različitih zavičajnih govora dvaju

supružnika. U riječkom jezičnom mozaiku nalaze se 22 jezika nacionalnih manjina (Crnić Novosel 2016).

Iz navedenog može se zaključiti kako je slika današnje Rijeke veoma kompleksna jer je sačinjena od različitih jezika . Važno je da se raznovrsnost održi, a to je jedino moguće ako svaki stanovnik njeguje svoj materinski jezik . To je jedini način na koji se bogatstvo i posebnost riječkoga jezičnog identiteta, koji počiva na tradicionalnim pučkim jezicima (čakavskome i fijumanskome), može održati (Crnić Novosel 2016).

3.7. Značenje pojma višejezičnosti

Višejezičnost kao pojam podrazumijeva potpuno vladanje dvama jezicima odnosno posjedovanje najviše razine vladanja jezičnim vještinama u oba jezika, koja je nalik onoj kod izvornih govornika odnosno onih kojima je taj jezik materinski (Blagoni i Poropat Jeletić 2015). Višejezičnost se dijeli na vertikalnu i horizontalnu. Okomita ili vertikalna višejezičnost prema autorici Pavličević-Franić (2005) podrazumijeva da se unutar jednog materinskog jezika odvija okomiti prijenos između jedinstvenih individualnih organskih idioma i hrvatskog standardnog jezika. Vodoravna ili horizontalna višejezičnost, pak, označava višejezični diskurs koji predstavlja odnos različitih stranih jezičnih sustava u kontaktu. Dijete predškolske dobi koje je jednostrano normativno (poznaje samo svoj organski govor), polaskom u odgojno-obrazovnu instituciju postaje ne normativno dvojezična (bilingvalna) ili višejezična (polilingvana) osoba. „To znači da nedovoljno poznaje norme standardnoga jezika pa stoga od njih i odstupa” (Pavličević-Franić 2005: 64).

3.8. Okomita dvojezičnost

Okomita dvojezičnost ili vertikalni bilingvizam svojstvo je govornika koji vladaju barem dvama idiomima jednoga jezika: svojim mjesnim i standardnim idiomom (Pavličević-Franić 2005). Također predstavlja međudnos materinskog (rođenoga, organskoga, okolinskog i zavičajnog govora) i standardnog jezika

(Pavličević-Franić 2005). Djeca se upoznaju sa standardnim idiomom u odgojno-obrazovnim ustanovama te putem medija. Iako su djeca predškolske dobi upoznata sa standardnim idiomom svog materinskog jezika, oni ga tek sustavno počinju učiti polaskom u školu, dok organski idiom usvajaju spontano, vrlo rano unutar okoline u kojoj se nalaze. Hrvatski govornici koji su usvojili i ovladali mjesnim i standardnim idiomom smatraju se okomito dvojezičnim govornicima hrvatskoga jezika (Pavličević- Franić 2005).

4. RAZVOJ OKOMITE DVOJEZIČNOSTI KOD PREDŠKOLSKOG DJETETA

Autorica Pavličević- Franić (2005) kaže da je uočena prisutnost različitih oblika dvojezičnosti. Dijete rane i predškolske dobi te dijete koje pohađa školu posjeduje različite razine ovladanosti materinskim jezikom. Dijete ima razvijen individualni, mjesni oblik jezika koji je usvojen i naučen u obiteljskom domu i neposrednoj okolini. U odgojno-obrazovnim institucijama dijete se počinje upoznavati sa sustavom standardnog hrvatskog jezika kojeg postepeno usvaja tijekom školovanja. Boraveći u tim institucijama, kroz kontakt s drugom djecom, upoznaje i supstandardne podsustave hrvatskog jezika (narječja i žargonizme).

U okomitoj dvojezičnosti isto kao i u višejezičnosti dolazi do oblikovanja međujezika koji je promjenjiv i dinamičan. Tijekom djetetova usvajanja standardnoga jezika dolazi do međudjelovanja između jačega, dominantnoga sustava i usporednih, ali nejednako vrijednih sustava i nastajanja polja u kojemu se preklapaju jezični elementi najmanje dvaju jezičnih sustava (Pavličević-Franić 2000:3). Međujezično polje nastaje preklapanjem pri uvođenju novoga sustava s već postojećim razvijenim sustavom ili se sustavi mogu usporedno razvijati. Kod okomite dvojezičnosti uvodi se novi jezični sustav, standardni jezik, uz već postojeći sustav, organski individualni idiom (Pavličević-Franić 2000). De Saussure (2000) zastupa teoriju jezičnog znaka prema kojoj dijete tijekom usvajanja standardnog jezika ne uči pojam, već uči izraz i uporabu te riječi. Primjerice kada dijete usvaja riječ zrcalo, ne uči pojam jer ga već zna kao ogledalo ili špiگل, već usvaja novi izraz za isti pojam. Uzimajući u obzir navedenu teoriju možemo zaključiti da je djetetu jednako nepoznata riječ zrcalo kao i riječ iz engleskog jezika *mirror* koji se odnosi na isti pojam, iako se radi o različitim vrstama dvojezičnosti, o vertikalnoj i o horizontalnoj (Pavličević-Franić 2000). Dijete standardni govor koji usvaja u institucijama kombinira zajedno sa svojim organskim govorom. Usvojenu prvu paradigmu u nekome od idioma primjenjuje u sličnim situacijama drugih idioma, stoga autorica Pavličević-Franić (2002)

zaključuje da je ta razina logike govora na razini komunikacijske kompetencije, te je drugačija od gramatike govora koja je na razini lingvističke kompetencije. Lingvistička kompetencija podrazumijeva ispreplitanje govornih obilježja različitih indodijalektalnih sredina u kojem je prijenos iz tronarječnih hrvatskih idioma u funkciji komunikacijskoga, sociološki i determiniranoga konteksta, ali i o drugoj vrsti dvojezičnosti tipičnoj za multikulturalne i višejezične sredine u Republici Hrvatskoj (Pavličević-Franić 2002:98). Preplitanje i prijenos jezičnih elemenata u paralelnim jezičnim kodovima dovodi do stvaranja novog tipa jezičnog izražavanja kod kojeg se značajno smanjuje tendencija komunikacijskih situacija na samo jednom dominantnom idiomu. Razlog tomu su sociolingvistička i kulturalna obilježja pojedinog područja. Prijenos je najjači na leksičkoj razini. Taj prijenos leksičkih jedinica određen je komunikacijskom važnošću, ulogom i vrednovanjem idioma iz kojeg se riječi preuzimaju (Pavličević-Franić 2002:99). Gramatički se tip prijenosa očituje na morfološko-tvorbenoj razini. Ponajprije se vidi u promjenama glagolskih oblika i sklonidbenog sustava te u istodobnoj primjeni tvorbenih pravila iz dvaju ili više jezičnih kodova. Izravno je povezan s leksičkim prijenosom jer interferirane riječi najčešće poprimaju morfološko-tvorbena svojstva hrvatskog jezika (tipične padežne nastavke, glagolske oblike za određena glagolska vremena, komparacijske oblike, tvorbene morfeme.. (Pavličević-Franić 2002:99-100). Fonemsko- fonološka razina ostvaruje se u akustičkoj-artikulacijskoj razini glasova (promjena akustičnoga svojstva glasa, najčešće obezvučivanje u medijalnoj i finalnoj poziciji, alofonski izgovor glasa netipičan za određeni idiom...(Pavličević-Franić 2002:100). Sintaktička razina prijenosa u ranom i predškolskom razdoblju smatra se rijetkom pojavom jer je to složena djelatnost pretvaranja misli u rečenice (Pavličević-Franić 2002).

Autorica Pavličević-Franić (2002) smatra kako se komunikacijska kompetencija u okomitoj višejezičnosti treba razvijati i njegovati u vrtićima i školama, a razvijanje te kompetencije podrazumijeva:razvoj komunikacijske kompetencije, tj. poticanje jezične djelatnosti aktivnog slušanja, zatim govorenja, čitanja i pisanja u oba dijasistema, razvoj leksičke kompetencije, tj. pretvorba

pasivnoga u aktivan rječnik i to dvosmjerno, razvoj psihosocijalne kompetencije, tj. govorno-jezičnih osobina dobrog govornika bez obzira na različite jezične kodove u pojedinim komunikacijskim situacijama, razvoj strateške kompetencije, tj. ostvaraj funkcionalne-jezične komunikacije bez obzira na gramatičku normativnost (Pavličević-Franić 2002:101).

4.1. Okomita dvojezičnost u praksi

U Hrvatskoj je provedeno nekoliko istraživanja kojima je cilj bio otkriti pristupe koji će predškolskom djetetu u ranoj fazi učenja jezika olakšati usvajanje hrvatskog jezika u sustavu okomite dvojezičnosti (Pavličević Franić 2000). Istraživanje o okomitoj dvojezičnosti u ranoj dobi provodilo se u zagrebačkim vrtićima i školama od 1991. do 2000. godine pri čemu je uočeno da zagrebačka gradska kajkavština polako gubi ulogu dominantnoga jezičnoga idioma. Pod utjecajem novoštokavskih govora dvojezičnost se tijekom vremena pretvara u višejezičnost. Na početku istraživanja više od dvije trećine djece govorilo je tipičnom zagrebačkom gradskom kajkavštinom. Međutim, tijekom vremena uočeno je povećanje unosa jezičnih elemenata iz standardnoga jezika te iz organskih novoštokavskih govora nauštrb kajkavskoga. Zagrebački je govor i dalje kajkavski što je najvidljivije na fonetsko-fonološkoj razini, dok se interpolacija i interferencija standardnojezičnih i štokavskih elemenata više osjeća na gramatičkoj i leksičkoj razini (Pavličević Franić 2005:65). Smatra se da su ovakvi rezultati uvjetovani sociolingvističkim i kulturološkim čimbenicima te da su posljedica poslijeratnih demografskih promjena.. Također je uočeno kako mnogi doseljeni stanovnici čuvaju obilježja svojih rodnihi idioma i u novoj sredini pa tako i njihova djeca čuvaju i prenose ta jezična obilježja. Na promjene utječe i snažno djelovanje standardnog jezika s kojim se djeca susreću putem različitih masovnih medija, na televiziji, animiranim filmovima, dječjoj literaturi (Pavličević-Franić 2000). Autorica je također istraživala i međuodnos materinskoga govora i standardnoga jezika i način kojim bi učenik uspio ovladati objema normama (Pavličević-Franić 2001) te korpus novotvorenica

karakterističnih za ranojezičnu fazu usvajanja jezika u odnosu na pragmatičnu jezičnu kompetenciju u sustavu okomito višejezičnoga diskursa idioma (Pavličević-Franić 2003).

Jedno suvremenije istraživanje provela je Klobučar (2016) u kojem se nastojalo ispitati kako kajkavsko narječje utječe na govor predškolskog djeteta. Istraživanje ističe da će djeca koja su pod utjecajem kajkavskog dijalekta odstupati u govoru od standardnog hrvatskog jezika te da će češće koristiti dijalektizme koji su obilježja njihovog narječja u svome govoru.

5. OKOMITA DVOJEZIČNOST U VRTIČKOM OKRUŽENJU

Kad govorimo o okomitoj višejezičnosti u vrtiću važno je imati na umu da je vrtić prostor koji na različite načine utječe na dijete i njegov razvoj na način da mu nudi bogatu poticajno-materijalnu okolinu u kojoj dijete može zadovoljiti potrebe za istraživanjem, socijalnu okolinu u kojoj dijete ulazi u interakcije, uči te stvara vlastite hipoteze, emocionalnu u kojoj uči kako izraziti emocije, kako ih shvatiti i pomoći drugima te jezično-komunikacijsku sredinu koja djeluje na djetetovo usvajanje govora i jezika (Slunjski 2001). Za potrebe ovog rada osvrnut ćemo se na jezično-komunikacijsku sredinu u kojoj dijete obitava te pritom usvaja i uči obilježja vlastitog jezika. Za jezično-komunikacijsku sredinu važno je razumjeti pojam jezičnog krajolika koji se definira kao jezik okoline, riječi i slike koje su prikazane i izložene u javnim prostorima, a središte su pažnje brzo rastućeg područja (Shohamy i Gorter 2008). Ovaj pojam također obuhvaća sve tragove pisanog jezika u okolini te ga možemo naći na proizvodima, oglasima, javnom prijevozu, zidovima vrtića i škola (Shohamy i Gorter 2008). Jezični krajolik ima socio-simboličku važnost jer služi kao znak društva, zajednice i regije (Ben-Rafael, Shohamy i sur 2006). Osim navedenog jezični krajolik važan je i kao izvor za učenje jezika. Predstavlja oblik iskustvenog učenja jer spontano usvajamo i zapažamo situacije oko sebe i tako oblikujemo vlastite mentalne sheme koje nam pomažu da razumijemo svijet oko sebe (Slunjski 2001)

Uzimajući u obzir značenje definicije jezičnog krajolika, možemo ju prilagoditi vrtićkom okruženju, stoga jezični krajolik vrtića čine razni radovi, poster, plakati po zidovima odgojno-obrazovnih skupina ali i ostalih dijelova vrtića. Na taj način jezični krajolik predstavlja identitet jednog vrtića, pokazuje čime se djeca i odgajatelji bave, odnosno prikazuje različite projekte i događanja u kojima je vrtić sudjelovao. Likovni radovi djece koji vise na vidljivim mjestima predstavljaju područje na kojem se vrtić nalazi te su također ti radovi socijalno i kulturno obojani (Slunjski 2001). U jezičnom krajoliku hrvatskih vrtića postoji

jezična raznolikost pa se tako mogu naći radovi djece, slike i plakati koji su pisani na dijalektu koji je svojstven određenom području. Također se na tim plakatima mogu nalaziti nekakve kulturne manifestacije koje predstavljaju obilježja određenog dijalektalnog područja (Pavličević-Franić 2000).

Jezični krajolik omogućuje djetetu da „uranja“ u vlastitu kulturu i tradiciju društvenog konteksta u kojem se nalazi jer je u vrtiću okružen obilježjima vlastitog jezičnog krajolika koja spontano svakog dana usvaja te na taj način počinje prepoznavati i razumjeti obilježja vlastite kulture (Slunjski 2001). U stvaranju jezičnog krajolika najveću ulogu imaju djeca. On nastaje na temelju njihovih interesa i ekspresija na određeni događaj u kojem su sudjelovali, primjerice djeca nakon gledanja predstave imaju potrebu izraziti vlastito poimanje viđenog, način na koji su to doživjeli, stoga takvi likovni uradci postaju dijelom jezičnog krajolika djece (Slunjski 2001).

5.1. Uključivanje zavičajnoga govora u odgojno-obrazovni proces u vrtiću

Integracija zavičajnog govora u odgojno-obrazovni rad vrtića ima svoj cilj s kulturološkog gledišta, a podrazumijeva promicanje stava o prihvatanju vlastitog i ostalih narječja kao kulture koja ih prati (Turza Bogdan 2013). Također se odnosi i na usvajanje, razumijevanje i prihvatanje standardnoga jezika kao službenog sredstva komunikacije te usvajanje na način da se vlastito narječje ne zaboravi i ne odbaci već da postane sastavni dio ličnosti odgojenoga i obrazovanog pojedinca koji će s usvajanjem započeti u vrtiću i obiteljskom domu, a na kraju osnovnoga školovanja bit će jezično i komunikacijski kompetentan na vlastitome narječju i na jezičnome standardu. (Turza Bogdan 2013). Autor Težak (1996) iznosi razloge u kojima objašnjava zašto je važno uključiti zavičajni govor u odgojno-obrazovni program te je razloge podijelio na kulturološke i didaktičke. Kulturološki razlog proizlazi iz važnosti i uloge narječja u hrvatskoj kulturi, a didaktički proizlazi iz potrebe da se mjesni govor djeteta iskoristi za što uspješnije upoznavanje i usvajanje standardnoga jezika. Još jedan od razloga zašto je važno integrirati zavičajni govor je taj što je u ranom učenju jezika važno poštivati

djetetov govorni osjećaj, a njegov zavičajni govor iskoristiti kao poticaj, a ne pogrješku. Na taj način uspjeh ćemo na kraju institucionalne jezične izobrazbe ostvariti primarnu svrhu učenja hrvatskoga jezika u sustavu okomite dvojezičnosti: komunikacijsku kompetenciju u oba jezična podsustava, odnosno doseg vertikalno bilingvalne normativne razine (Pavličević-Franić 2005:71).

5.2. Uloga odgojitelja u poticanju jezično-govorne komunikacije na zavičajnom i standardnom jeziku

U ranom i srednjem djetinjstvu na djetetov razvoj najviše utječe obitelj i odgojitelj ukoliko dijete pohađa vrtić (Slunjski 2001). Ako gledamo ulogu odgojitelja s aspekta jezično-govornog razvoja onda je najbitnije da odgajatelj bude dobar govorni model i da posebnim postupcima i vježbama stvara uvjete za pravilan izgovor svih glasova materinskog jezika te i za usvajanje jasne dikcije, akcenata, pravilnog izgovaranja riječi u rečenici. (Apel 2003). Također je veoma važno da odgojitelj stvara prostorno- materijalno okruženje koje će poticati razvoj govora kod djeteta na iskustven i istraživački način koji je djetetu najprirodniji (Slunjski 2001). Odgojitelj također treba poštivati individualne osobine svakog djeteta (ima razumijevanja za djecu koja ne žele govoriti, koja tiho govore, koja imaju razvojnih problema) te također na dijete treba gledati kao na aktivnog subjekta odgojno-obrazovnog procesa i ravnopravnog partnera u konstruiranju kurikuluma (Slunjski 2001). To bi značilo da odgajatelj treba slušati i vidjeti dijete, poslušati djetetove ideje, odobriti, pohvaliti ih i prihvatiti te također može puno i naučiti od djeteta, a nove spoznaje koje od djeteta stekne mogu mu biti izvrstan temelj u formiranju poticaja koji će biti predmet djetetova interesa (Slunjski 2001) . Odgojitelj koji u svome radu integrira zavičajni govor je odgojitelj čija je implicitna pedagogija zasnovana na mišljenju da treba njegovati obilježja kulture i tradicije koja će bogatiti i razvijati kulturnu svijest djeteta kao jednu od sedam ključnih kompetencija prema Nacionalnom okvirnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). To je također odgojitelj koji poštuje djetetovu individualnu potrebu, odnosno zna da će se dijete opušteno

osjećati ako se izražava na poznatom i usvojenom govoru, neće ga ispravljati, već će postepeno uvoditi standardni jezik (Slunjski 2001). Odgojitelj koji u svome radu njeguje zavičajni govor poštivat će načelo partnerstva s roditeljima te širom i užom društvenom zajednicom jer mu roditelji mogu pomoći i upoznati ga s običajima zavičajnog govora koje je dijete usvojilo, dok mu šira i uža društvena zajednica može poslužiti za iskustveno učenje. Primjerice odgajatelj može djecu odvesti u etnološki muzej njihova kraja kako bi djeca mogla vidjeti obilježja njihove tradicije. Također odgojitelj može dovesti u vrtić starijeg govornika njihova kraja koji će djeci na dijalektu govoriti kako se živjelo nekada te ovi susreti mogu biti izvrsna podloga za formiranje projekta kao najboljeg načina učenja u kojem dijete stječe znanje vlastitim djelovanjem i istraživanjem (Slunjski 2001).

Na kraju svaki odgojitelj treba zapamtiti kako dvojezičnost za djecu nije teret, nego bogatstvo, a mali jezici riznica su znanja, iskustva i kulture (Vodopija 2006:39).

6. KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE (INTERVJU): STAVOVI ODGAJATELJICA O INTEGRACIJI ZAVIČAJNOG GOVORA I STANDARDNOG JEZIKA TE PRIMJERI DOBRE PRAKSE NA PODRUČJU RIJEKE I OKOLICE

6.1. Cilj i svrha istraživanja

Ispitati stavove odgojitelja o integraciji zavičajnog i standardnog hrvatskog jezika u odgojno-obrazovnom radu u vrtiću te navesti i opisati primjere dobre prakse .

6.2. Zadaci istraživanja

Ispitati stavove odgojiteljica o integraciji narječja sa standardnim jezikom u odgojno-obrazovnom radu s djecom u vrtiću.

6.3. Metodologija istraživanja

6.3.1. Ispitanici

Istraživanje je provedeno na uzorku od četiri odgojiteljice koje rade na području Rijeke i okolice, od kojih je odgojiteljica Sanja Brajković zaposlena u Dječjem vrtiću „Halugica“ u Spinčićima, odgojiteljica Sandra Tramontana zaposlena je u Dječjem vrtiću Ičići, odgojiteljica Vida Brozović zaposlena je u Dječjem vrtiću Lovran te odgojiteljica Biljana Francisković iz Dječjeg vrtića „Pčelice“ na Trsatu.

6.3.2. Mjerni instrument

Za potrebe ovog istraživanja, u svrhu prikupljanja podataka, osmišljen je polustrukturirani intervju. Ovakav mjerni instrument ponuđen je zbog veće fleksibilnosti, odnosno mogućnosti da ispitanik produbi svrhu i smisao istraživanja pomoću dodatnih informacija. Vrsta intervjuja koja je korištena u radu je vezani

intervju u kojem su se unaprijed odredile kategorije, odnosno redoslijed sadržaja koji je bio obuhvaćen sljedećim pitanjima:

1. Kakav je Vaš stav prema uvođenju i integriranju dijalekta u odgojno-obrazovni rad?
2. Na koji način bogatite djetetovo usvajanje okomite dvojezičnosti?
3. Jeste li radili na projektima koji uključuju upoznavanje s bogatstvom dijalekta? Ako da, na kojem/kojima i opišite proces!
4. Sudjelujete li / upoznajete li djecu s manifestacijama koje su tipične za čakavsko govorno područje? Ako da, na kojim?
5. Kako djeca koja nisu govornici čakavštine reagiraju na integraciju?
6. Koje se kompetencije razvijaju u djece prilikom integracije narječja sa standardom?
7. Koje kompetencije mora imati odgojitelj koji će koristiti integraciju narječja u svom radu s djecom?
8. Je li Vam jezični krajolik obogaćen dijalektalnim posebnostima? Ako da, opišite kako izgleda.
9. Zašto mislite da je važno integrirati dijalekt sa standardnim hrvatskim jezikom?
10. Imaju li djeca koja su u vrtiću i obiteljskom domu bila u velikom doticaju s dijalektom problema sa usvajanjem standardnog hrvatskog jezika u školi?

6.4. Postupak istraživanja:

Istraživanje se provodilo kroz peti mjesec 2018. točnije 17. 5. 2018. u Dječjem vrtiću „Halugica“ u Spinčićima, 18. 5. 2018. u Dječjem vrtiću Ičići i Lovran te 29. 5. 2018. godine u Dječjem vrtiću „Pčelice“ na Trsatu. Ispitanici su

svojevoljno sudjelovali u istraživanju pri kojem im je zagarantirana zaštićenost o anonimnosti i povjerljivosti informacija i podataka. Intervju se provodio u sobi za sastanke dječjeg vrtića gdje su ispitanici mogli bez ometanja odgovarati na pitanja. Vrijeme trajanja provedbe polustrukturiranog intervjua trajalo je između 9- 17 minuta. Razgovor s odgojiteljima bio je vođen unaprijed pripremljenim istraživačkim pitanjima. Razgovori su snimljeni uz pomoć mobilnog uređaja te su kasnije, pretvoreni u transkripte pomoću preslušavanja snimki i zapisivanja poslušanog.

6.5. Analiza

Analizom provedenih intervjua možemo uočiti sličnosti i razlike u odgovorima. Sve ispitane odgojiteljice imaju pozitivan stav prema integraciji dijalekta sa standardnim hrvatskim jezikom jer smatraju da integracija omogućuje očuvanje i njegovanje dijalekta te promicanje višejezičnosti kod djece. Odgojiteljice na različite načine bogate usvajanje okomite dvojezičnosti . Odgojiteljica 1. odgovorila je da u početku formira centar koji predstavlja obilježja kraja te ukoliko vidi da djeca pokazuju interes za tim centrom počinje raditi na projektu u kojem integrira standardni jezik i čakavsko narječje. Odgojiteljica 2. odgovorila je kako usvajanje okomite dvojezičnosti bogati primjenom tradicionalne glazbe, ali i vlastitim primjerom jer je ona izvorni govornik čakavskog narječja. Odgojiteljica 3. i 4. odgovorile su slično , odnosno obje koriste pjesme, priče i stihove na čakavskom dijalektu, ali i autohtone čakavce, odnosno djecu kojoj je materinski jezik čakavsko narječje koje potiče da što više govore dijalektom kako bi djeca od njih mogla usvajati obilježja čakavštine.

Ispitane odgojiteljice rekle su da su radile i da još uvijek rade na projektima koji uključuju upoznavanje sa bogatstvom dijalekta pa je tako odgojiteljica 1. kao primjer navela projekt *Halugica* koji je na posljétku i rezultirao izradom slikovnice. Odgajateljica 2. za primjer je navela projekt *Moj Lovran* i proučavanje i učenje tradicionalnih plesova primorskog kraja, odgajateljica 3. navela je za primjer dva projekta *Pod Učkon kućice bele* i *Šternice* koje su nastale na temelju

Gervaisovih stihova, a odgojiteljica 4. je za primjer svojih projekata spomenula projekte *Nekad i sad* i *Mlikarica*. Nam manifestacijama koje su tipične za čakavsko govorno područje sudjeluju sve odgojiteljice te su navele sljedeće primjere manifestacija: Odgojiteljice 1, 2, 3 navele su da sudjeluju na : *Mićem domaćem festivalu*, *Marunadi* , *Opatijskom dječjem danu* i *Dječjem maškaranom karnevalu*. Odgojiteljica 1 je još navela *Belu nedeju* i *Paljenje mićeg pusta*, a odgojiteljica 3. je još posebno istakla sudjelovanje na muzičkom festivalu, *Melodije Istre i Kvarnera*, zatim sudjelovanje na čakavskim saborima u Ronjgima i na *Mićevoj ribarskoj fešti* u Ičićima. Manifestacije na kojima sudjeluje odgojiteljica 4. razlikuju se od manifestacija na kojima sudjeluju ostale ispitane odgojiteljice, a to su: *Čakavski susreti* u Kostreni te zajedno sa svojim kolegicama s kojima sudjeluje u radnoj skupini koja njeguje čakavštinu u vrtićima misli samostalno organizirati čakavske susrete na razini Dječjeg vrtića Rijeka. Sve ispitane odgojiteljice smatraju kako djeca koja nisu govornici čakavštine pozitivno reagiraju na integraciju. Također se sve slažu da im u početku dijalekt predstavlja nerazumijevanje i smijeh, ali kako ostala djeca većinom govore čakavski i odgojiteljica, onda oni vrlo brzo usvajaju obilježja narječja jedini problem im možda predstavlja izgovor glasa *ć*. Odgojiteljica 3. navela je primjer u kojem je djevojčica iz Bosne i Hercegovine koja je već s tri godine počela pohađati vrtić uspjela izvrsno usvojiti čakavsko narječje tako da se gotovo nije ni vidjela razlika između nje i autohtone djece čakavaca koji čakavštinu pričaju od rođenja. Odgojiteljice smatraju da djeca koja usvajaju dijalekt i standardni jezik integrirano razvijaju mnogo kompetencija, primjerice: kažu da takva djeca imaju slobodu u izražavanju i da su ponekad ponosni na ono što mogu drugima reći i prevesti. Također kažu da na taj način dijete od najranije dobi može razvijati okomitu višejezičnost i samim time može doprinositi očuvanju hrvatske baštine i tradicije.

Smatraju da im narječje može biti izvrsna podloga pri učenju stranih jezika. Ispitane odgojiteljice smatraju da odgojitelj koji provodi integraciju dijalekta sa standardnim hrvatskim jezikom treba imati sljedeće kompetencije: odgojitelj treba biti izvoran govornik čakavštine ili u doticaju s narječjem i da ga treba voljeti primjenjivati i znati njegovu kvalitetu i važnost. Odgojiteljica 4. govori kako i

odgojitelj treba pohađati radionice koje će mu pomoći pri integriranju čakavštine u odgojno-obrazovni rad jer će mu dati razne savjete i primjere. Za primjer radionice odgojiteljica 4. navodi radionice i predavanja Filozofskog fakulteta u Rijeci u sklopu projekta „Riječka višejezična baština“, ali i radionice koje provodi radna skupina odgojitelja grada Rijeke koja u svome radu integrira dijalekt. Jezični krajolik u kojem odgojiteljice rade obogaćen je dijalektalnim posebnostima, odnosno obogaćen im je raznim materijalima koji su karakteristični za temu projekta na kojoj rade i da se ovisno o tome mijenjaju, a uvijek predstavljaju obilježja kraja u kojem je čakavsko narječje dominantno. Sve ispitane odgojiteljice na posljednje pitanje intervjua odgovorile su da djeca koja su u vrtiću i obiteljskom domu u velikom doticaju sa dijalektom nemaju problema sa usvajanjem standardnog hrvatskog jezika u školi zato što takva djeca paralelno koriste dijalekt, ali i standardni hrvatski jezik.

Na temelju ove analize može se zaključiti kako je okomita višejezičnost u ovim vrtićima bitan dio identiteta vrtića koji se njeguje i čuva te se također prenosi na djecu koja će ga i dalje prenositi na druge.

7. ZAKLJUČAK

Okomita višejezičnost je bogatstvo koje se razvija u odgojno-obrazovnoj instituciji koja nastoji u odgojno-obrazovni rad integrirati i određeno narječje hrvatskog jezika. Dvojezično dijete paralelno razumije i govori hrvatski standardni jezik i jezik narječja. Možemo zaključiti kako je okomita dvojezičnost bitna karakteristika riječkog jezičnog identiteta jer je čakavski dijalekt oduvijek živio u našim krajevima i kao takav je dio duge povijesne tradicije. U tom smislu zadaća je vrtića da radi na njegovom očuvanju i njegovanju, a to će činiti ukoliko integrira narječje zajedno sa standardnim jezikom u odgojno-obrazovni rad. Istraživanje nam ukazuje na to kako su neki vrtići Rijeke i okolice shvatili važnost očuvanja narječja i kako mogu biti primjer dobre prakse u kojima se vidi integracija. Ovaj rad ostavlja prostora za postavljanja mnogih pitanja i otvaranja novih tema istraživanja koje će možda detaljnije ući u problematiku integracije standarda i narječja te otkriti mnoge prednosti ove integracije kako za dijete, tako i za hrvatsku tradiciju i baštinu.

8. LITERATURA

1. Apel, K., Masterson, J.J. (2003). *Jezik i govor od rođenja do 6. Godine*. Donji Vukojevac: Ostvarenje d. o .o.
2. Bratanić, M. (1990). *Mikropedagogija; Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*. Školska knjiga: Zagreb.
3. Brozović, D. (1970). *Standardni jezik*. Zagreb, Matica hrvatska.
4. Crnić Novosel, M.(2016). *Riječki jezični identitet*. Preuzeto 10. 5. 2018. s: <http://bmri.uniri.hr/rijecki-jezicni-identitet/>
5. Frančić, A. i sur. (2005). *Normativnost i višefuncionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Hrvatska sveučilišna naknada: Zagreb
6. Gopnik, A. (2003). *Znanstvenik u kolijevci*. Zagreb. Educa.
7. Hendelja, A. (2016). *Osnovne značajke čakavskog ekavskog dijalekta*. Preuzeto 18. 5. 2018. s: <http://bmri.uniri.hr/osnovne-znacajke-i-prostiranje-cakavskoga-ekavskog-dijalekta/>
8. Jelaska, Z., Kusin, I. (2005). *Usustavljivanje naziva. Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 49–64.
9. Jelčić Jakšić S. (2008). *Razvoj govora od rođenja do šeste godine*. Zagreb
10. Jovančević, M. (2008). *Godine prve: zašto su važne*. Vodič za roditelje i stručnjake koji rade s djecom predškolskog uzrasta, peto prošireno izdanje. Zagreb.
11. Katičić, R. (1971). *Jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga: Zagreb.

12. Klobučar A. (2016). *Utjecaj kajkavskog narječja na govorno izražavanje djece predškolske dobi*. Preuzeto 10. 5. 2018. s: <https://repozitorij.unipu.hr/islandora/object/unipu%3A585/datastream/PDF/view>
13. Lukač Lukšić, K. (2013). *Razvoj dječjeg govora u prvoj godini života-prikaz slučaja*. Preuzeto 13. 6. 2018. s: [http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2328/1/\(Razvoj%20govora-prikaz%20slu%C4%8Daja\).pdf](http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/2328/1/(Razvoj%20govora-prikaz%20slu%C4%8Daja).pdf)
14. Mićanović, K. (2006). *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
15. Miljak, A. (1984). *Uloga komunikacije u razvoju govora djece predškolske dobi*. Zagreb: Školske novine.
16. Moguš, M. (1977). *Čakavsko narječje: fonologija*. Školska knjiga. Zagreb
17. Nacionalni kurikulum ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, MZOS, 2014. Preuzeto 11. 5. 2018. s: <http://www.mzos.hr>
18. Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike*. Alfa. Zagreb.
19. Pavličević-Franić, D. (2000). *Jezičnost i medujezičnost između sustava, podsustava i komunikacije*. Lahor, 11–14.
20. Pavličević-Franić, D. (2000). *Usvajanje hrvatskog standardnog jezika u sustavu okomite dvojezičnosti*. Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, Zagreb, 75–86.
21. Pavličević-Franić, D. (2001). *Vertikalni bilingvizam i nastava hrvatskoga jezika u osnovnoj školi*. Zagreb,
22. Pavličević-Franić, D. (2003). *Razvoj pragmatične jezične kompetencije u sustavu okomito bilingvalnoga diskursa*. Zagreb.

23. Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*. Buševac: Ostvarenje.
24. Sesar, D. (ur.). *Zbornik radova II. hrvatskog slavističkoga kongresa*. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet u Zagrebu.
25. Sheridan, M. (1997). *Dječji razvoj od rođenja do pete godine*. Zagreb, Educa
26. Silić, J. (1996). *Hrvatski jezik kao sustav i kao standard*. Riječki filološki dani, sv. 1. Rijeka: Pedagoški fakultet. 187–194.
27. Slunjski, E. (2001). *Integrirani predškolski kurikulum, rad djece na projektima*. Zagreb: Mali profesor.
28. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B. i Letica M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb. Golden market
29. Stolac, D., Ivanetić, N., Pritchard, B. (ur.). *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*. Zagreb – Rijeka, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 579–590.
30. Turza-Bogdan, T. (2008). *Kajkavski dramski tekst u funkciji učenja jezika..* Preuzeto 1. 6. 2018. sa: <https://hrcak.srce.hr/41098>
31. Škiljan, D. (1994). *Pogled u lingvistiku..* Rijeka: Naklada Benja.
32. Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik*. Zagreb.

9. PRILOZI

Pitanja za intervju:

1. Kakav je Vaš stav prema uvođenju i integriranju dijalekta u odgojno-obrazovni rad?
2. Na koji način bogatite djetetovo usvajanje okomite dvojezičnosti?
3. Jeste li radili na projektima koji uključuju upoznavanje s bogatstvom dijalekta te ako da na kojim i opišite proces!
4. Sudjelujete li i upoznajete li djecu s manifestacijama koje su tipične za čakavsko govorno područje? Ako da, na kojim?
5. Kako djeca koja nisu govornici čakavštine reagiraju na integraciju?
6. Koje se kompetencije razvijaju u djece prilikom integracije narječja sa standardom?
7. Koje kompetencije mora imati odgojitelj koji će koristiti integraciju narječja u svom radu s djecom?
8. Je li Vam jezični krajolik obogaćen dijalektalnim posebnostima? Ako da, opišite kako izgleda.
9. Zašto mislite da je važno integrirati dijalekt sa standardnim hrvatskim jezikom?
10. Imaju li djeca koja su u vrtiću i obiteljskom domu bila u velikom doticaju s dijalektom problema sa usvajanjem standardnog hrvatskog jezika u školi?